

Barbara Gerarda Śliwińska

Udział sióstr św. Katarzyny w edukacji dzieci i młodzieży żeńskiej na Warmii w latach 1571-1877

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 23-33

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara Gerarda Śliwińska CSC

Udział sióstr św. Katarzyny w edukacji dzieci i młodzieży żeńskiej na Warmii w latach 1571—1877

Prezentacja wkładu sióstr katarzynek w edukację dzieci i młodzieży żeńskiej jest przyczynkiem do kompleksowego ujęcia szkolnictwa warmińskiego od XVI do XIX stulecia w kategoriach ówczesnych tendencji oświatowo-wychowawczych. Poprzedziła ją wnikliwa analiza przedmiotowa zachowanych źródeł archiwalnych tego okresu. Przyjęte ramy chronologiczne (1571—1877) — to okres aktywności sióstr od powstania zgromadzenia po likwidację ostatniej ze szkół zakonnych w czasach Kulturkampf.

Archiwalia dotyczące omawianego zagadnienia można podzielić na dwie grupy. Część pierwsza, to dokumenty od powstania zgromadzenia w 1571 r do końca XVIII w., część druga obejmuje cały wiek XIX. Kryterium podziału stanowi tu nie tyle sytuacja polityczna Warmii, co stopień zaangażowania sióstr w nauczanie dziewcząt oraz rodzaj zachowanych źródeł, choć nie można pominąć także wpływu czynników politycznych, które decydowały o rozwoju lub stagnacji instytucji edukacyjnych. W syntetycznym ujęciu wykorzystano przede wszystkim dokumenty i przekazy znajdujące się w archiwach własnych zgromadzenia¹ oraz źródła znajdujące się w innych zbiorach archiwalnych². Zweryfikowano i wykorzystano także monografie i opracowania traktujące o tym przedmiocie³.

Źródła do pierwszego okresu działalności wychowawczej sióstr katarzynek cechuje niezwykła powściągliwość informacyjna. Świadczy to niewątpliwie o powszechnym braku zainteresowania edukacją w ogóle, a kształceniem dziewcząt w szczególności. Przekazy źródłowe sprowadzają się do zachowanych w oryginałach bądź kopiach rękopiśmiennych dotacji biskupów warmińskich, w których głównym motywem uposażenia są zasługi sióstr w nauczaniu dziewcząt. Do najwcześniejszych należą: fundacja biskupa Marcina Kromera (1579—1589) z 1588 r. oraz legaty biskupa Szymona Rudnickiego (1604—1621) z lat 1607, 1609, 1611 i 1617. Pierwsza z wymienionych dotacji, z 1 maja 1588 r., dotyczy konwentu lidzbarskiego. Jest to dokument przydzielający siostrom z tegoż klasztoru budynek mieszkalny, odpowiedni dla kształcenia dziewcząt. Biskup Kromer stwierdza w nim, iż dotychczasowy konwent jest zbyt mały, żeby mogły zamieszkać w nim liczne dziewczęta zarabiające na swoje utrzymanie szkoleniem dziewcząt w pobożności i naukach,

---

1 Archiv des Generalats der Kongregation der Schwestern von der hl. Jungfrau und Märtyrin Katharina Grottaferrata — Rzym (dalej: AGKath); Archiwum Prowincjalne Sióstr Katarzynek w Braniewie (dalej: APSK).

2 Archivum Secretum Vaticanum (dalej: ASV); Archivum Romanum Societatis Jesu (dalej: ARSJ); Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie (dalej: ADWO).

3 G. Bellgardt, *Die Bedeutung der Kongregation der hl. Katharina für die Erziehung der Mädchen*, Berlin 1931; E. M. Wermter, *Quellen zur Geschichte der ersten Katharinenschwestern und ihre Gründerin Regina Protmann* †1613, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* (dalej: ZGAE), 1975, Beiheft 2; dysertacje: s. M. W. Kilian i s. A. I. Mozola z 1985 r. na temat działalności wychowawczej sióstr św. Katarzyny w diecezji warmińskiej w latach 1571—1870 (mps).

wyrabianiem świec ołtarzowych, pielęgnowaniem chorych oraz tkactwem i wyrobem przędzy⁴. Gorliwość sióstr w nauczaniu i wychowaniu dziewcząt stała się motywem dalszych uposażeń, dokonywanych wielokrotnie przez biskupa Rudnickiego, także dla pozostałych konwentów. W zestawieniu chronologicznym wyglądało to następująco: 11 stycznia 1607 r. — zwiększenie rocznego deputatu produktów rolnych i artykułów żywnościowych dla konwentu-orneckiego⁵; 11 września 1609 r. — przydzielenie siostron konwentu reszelskiego ogrodu po augustianach⁶; 17 lutego 1611 r. — przekazanie konwentowi lidzbarskiemu budynków gospodarczych, ogrodu i niewielkiej działki⁷; 9 czerwca 1617 r. — zapis drewna opałowego siostron konwentu orneckiego⁸.

Ważne źródło traktujące o omawianej problematyce stanowi, zachowana do dziś woryginał, Reguła z 1602 r., której artykuł 22 zawiera polecenie ochotnego i wielkodusznego podejmowania pracy oświatowo-wychowawczej w szkołach klasztornych dla dziewcząt⁹.

Kolejnym zespołem dokumentów, poświadczających aktywność edukacyjną sióstr, są sprawozdania biskupów warmińskich o stanie diecezji, przesyłane do Stolicy Apostolskiej. Spośród wielu tego rodzaju relacji *ad limina*, warto zwrócić uwagę choćby na niektóre. Wśród nich pierwsza chronologicznie to relacja, w której jest mowa o zgromadzeniu katarzynek, druga zaś pochodzi z pierwszej połowy XVIII w. i ukazuje zaangażowanie sióstr w szerzeniu oświaty na Warmii. Informacja zawarta w sprawozdaniu biskupa Rudnickiego z 1610 r. ogranicza się do stwierdzenia, że w diecezji warmińskiej istnieją cztery konwenty dziewic Zgromadzenia św. Katarzyny, których członkinie, oprócz pobożnych chrześcijańskich obowiązków, nauczają dziewczęta „elementarnych zasad alfabetycznych”¹⁰. Biskup Teodor Potocki, informując w 1717 r. Stolicę Apostolską o działalności sióstr św. Katarzyny, pisze: „Uczą młode dziewczęta pacierza i prawd wiary, czytania oraz wszelkiej pobożności i skromności, niezależnie od pochodzenia wiejskiego czy ubogiego, tak że stopniowo wszystkie niewiasty będą umiały czytać i korzystać z ksiązek katolickich”¹¹.

Dalsze przekazy o kształceniu dziewcząt to sprawozdania z przeprowadzanych wizytacji oraz dekrety powizytacyjne biskupów warmińskich. Należy tu jednak odróżnić relacje z wizytacji parafialnych od sprawozdań z kontroli przeprowadzanych w klasztorach. Te ostatnie są obszerniejsze i zawierają, zwykle w aneksie, kopie wcześniejszych dokumentów. Najstarsze z tego rodzaju relacji, traktujące o szkolnictwie, pochodzą jednak dopiero z końca XVIII w.¹² W sprawozdaniach parafialnych natomiast odnaj-

4 ADWO, AB, B lb, k. 333r-v, Privilegium super nova domo conventuali Heilsberg; AB, JH 1 (nie paginowany), Status conventus religiosarum virginum fideliter conscriptus Anno 1796 a Joachimo de Kalnassi canonico varmiensi, archipresbytero parochi Heilsbergensi, Copia D; E. M. Wermter, op. cit., s. 121.

5 ADWO, AB, A 7, k. 400v-401r, Auctio pensionis conventualis domus in Wormditt; E. M. Wermter, op. cit., 121; G. Bellgardt, op. cit., s. 12.

6 H. Hümmler, *Regina Prothmann und die Schwestern von der hl. Katharina*, Siegburg 1955, s. 98; G. Bellgardt, op. cit., s. 11.

7 ADWO, AB, B lb, k. 332v, Inscriptio horrei et cuiusdam agelli conventualibus virginibus penes horreum domini Mauritii Knobelsdorf; AB, JH 1, Copia E.

8 ADWO, AB, A 11, k. 62r-v, Virginibus conventualibus Wormdittensibus adhuc duo quartalia lignorum inscribuntur; AB II, J 17 (nie paginowany), Status deodicatarum virginum conventus Wormdittensis 1796, Copia F.

9 AGKath, Approbatae regulae virginum S. Catharinae Brunsbergensium, Wormdittensium, Heilsbergensium et Resselensium domorum conventualium. Anno 1602; APSK, sygn. PP-a-3, Reguła z 12 III 1602 przekład zj. lacińskiego (mps); ADWO, AB, A 90, Approbatae et confirmatae regulae virginum congregationis Sanctae Catharinae et martyris Heilsbergae, Brunsbergae, Vormditt et Resseli; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, sygn. 1295, ss. 531-552, Novae regulae monialium conventualium huius dioecesis Varmiensis; E. M. Wermter, op. cit., ss. 53-78.

10 E. M. Wermter, op. cit., s. 129; ASV, S. Congregationis Concilii, Relationes, 853 Varmien, s. 12.

11 Ibidem; ADWO, AB, H 18, ss. 162-163.

12 ADWO, AB II, J 17, Specificatio deodicatarum virginum in conventu Wormdittensi reperibilium; AB, JB

dujemy zaledwie wzmianki o szkole klasztornej istniejącej na terenie parafii, niekiedy nazwiska sióstr nauczycielek i liczbę uczennic. Można w nich spotkać także skąpe informacje o rzeczach należących do szkół przyklasztornych oraz krótkie relacje dotyczące tematyki i zakresu wykładanych przedmiotów¹³. Nie zachowały się natomiast plany lekcyjne — jeżeli w ogóle istniały — ani też programy nauczania. Tego rodzaju źródła pochodzą dopiero z lat trzydziestych XIX stulecia. Zgodnie z przyjętą w niniejszym artykule cezurą, dotyczą one drugiego okresu realizacji zadań apostołskich zgromadzenia. Cechuje go obfitość materiału źródłowego, stąd ograniczono się do zasygnalizowania tylko niektórych. Najczęstszą formą dokumentacji w tym okresie były zarządzenia biskupów warmińskich dotyczące bądź kształcenia wykwalifikowanych kadr sióstr nauczycielek, bądź też rozwoju prowadzonych przez nie szkół. Warto zwrócić uwagę na deklarację biskupa Józefa Hohenzollerna (1808—1836) z 19 września 1827 r. o pedagogicznym przygotowaniu członkiń zgromadzenia¹⁴. W myśl tego zarządzenia do nowicjatu sióstr katarzynek mogły być przyjmowane tylko takie aspirantki, które odznaczały się predyspozycjami pedagogicznymi oraz dokładnie określonym w zarządzeniu zakresem wiedzy. Obejmował on: umiejętność płynnego czytania zarówno pisma drukowanego, jak i ręcznego, sprawność w wykonywaniu czterech działań arytmetycznych oraz poprawność ortograficzną i stylistyczną w pisaniu. Sprawdzianem tego ostatniego był życiorys napisany własnoręcznie w obecności egzaminującego¹⁵ — osoby duchownej, najczęściej miejscowego dziekana, pełniącego funkcję kierownika w szkole zakonnej, a jednocześnie sprawującego urząd inspektora lokalnego. Zdanie przez aspirantkę egzaminu kwalifikowało ją do rozpoczęcia nowicjatu. Jego program, oprócz formacji duchowej i religijnej, przewidywał przyswojenie przez nowicjuszkę wiedzy państwowego seminarium nauczycielskiego. W drugiej połowie XIX w. zakres i zasób wiedzy nowicjackiej regulowały zarządzenia biskupa Józefa Ambrożego Geritza (1842—1867), datowane 22 września 1856 r. — o urządzeniu wspólnego nowicjatu dla sióstr nauczycielek czterech konwentów¹⁶ i z 22 stycznia 1859 r. — statuty dla tegoż nowicjatu z pełnym programem szkoleniowym, uzupełnione 7 sierpnia 1861 r.¹⁷ Z zarządzeń regulujących działalność szkół należy wymienić dyrektywy dla szkoły klasztornej w Braniewie, sygnowane przez biskupa Józefa Hohenzollerna 1 marca 1830 r.¹⁸, oraz pismo biskupa Geritza dotyczące objęcia pracy nauczycielskiej w szkole żeńskiej w Jezioranach¹⁹. Dokumentację źródłową tego okresu dopełniają m. in.:

— zachowane w oryginale życiorysy niektórych absolwentek szkół klasztornych, pisane przed ich wstąpieniem do zgromadzenia²⁰;

38, (nie paginowany), Status deodicatarum virginum conventus Brunsbergensis, 1796; AB, B 88, k. 65r—66v, Status conventus religiosarum virginum Heilsbergensis fideliter conscriptus Anno 1796.

13 ADWO, AB, B 45, k. 63—67, Status ecclesiarum decanatus Wormdittensis, 1798; AB, B 41, k. 11r—25v, Acta visitationis generalis decanatus Heilsbergensis, 1798.

14 ADWO, AB, A 90a, k. 45r—47r; AB, H 186 (nie paginowany); AB, A 81, k. 264.

15 Ibidem. Passus ten był tak skrupulatnie egzekwowany, że gdy np. kandydatka popełniła błędy ortograficzne w życiorysie, nie była dopuszczona do nowicjatu i tak długo musiała pozostać w aspiracji, aż opanowała wymaganą wiedzę. W przypadku Barbary Hassenberg (konwent reszelski) trwało to trzy lata; por. ADWO, AB II, J 12.

16 APSK, sygn. ZG-B-b-1, Akta nowicjatu Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny.

17 APSK, sygn. ZG-B-b-2.

18 APSK, sygn. ZG-D-2, Kronika domu zakonnego w Braniewie, ss. 116—121.

19 Ibidem, ss. 138—140.

20 ADWO, AB II, J 3 (nie paginowany), Das Jungfrauen Convent zu Braunsberg 1813—1834 — życiorys Magdaleny Zuch. Zgodnie z zapisem aspirantka Zuch od siódmego roku życia przez pięć lat uczęszczała do szkoły zakonnej w Reszlu. Mając dwadzieścia lat prosiła o przyjęcie do szkoły w Braniewie, gdzie po odpowiednim przygotowaniu podjęła pracę w tamtejszej szkole zakonnej. Mając dwadzieścia cztery lata, w 1828 r. została przyjęta do nowicjatu; AB II, J 12 (bez paginacji), — życiorys Anny Barbary Wisodzkiej. Aspirantka ta pisała w swoim życiorysie, że od piątego do czternastego roku życia uczęszczała do szkoły klasztornej w Reszlu. W wieku

- dyspensy biskupów warmińskich od obowiązującego w zgromadzeniu postu i wspólnych modlitw, udzielane siostrom nauczycielkom²¹;
- relacje i dekryty po przeprowadzonych wizytacjach biskupich;
- zarządzenia władz pruskich, ingerujące w działalność edukacyjną instytucji kościelnych;
- plany lekcyjne dla poszczególnych klas;
- imienne wykazy uczennic;
- liczne korespondencje z władzami kościelnymi i państwowymi w dziedzinie szkolnictwa.

*

Edukacja dzieci i młodzieży żeńskiej była podstawowym zadaniem Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny. Jego założycielka, Regina Protmann (1552—1613), pochodziła z kręgów zamożnego patrycjatu braniewskiego. Wykształcona i wychowana w atmosferze kontrreformacji, zdawała sobie sprawę z roli, jaką w odnowie moralnej społeczeństwa odgrywa religijne wychowanie dziewcząt. Budujący przykład takiego oddziaływania wychowawczego dostrzegła w braniewskim kolegium jezuitskim, w pobliżu którego założyła pierwszy konwent swego zgromadzenia. I chociaż groźna w skutkach dżuma (1571—1572)²² wyzwoliła w niej ofiarną chrześcijańską miłość, która skłoniła ją do zajęcia się ofiarami epidemii, to jednak należy przypuszczać, że nie pozostawiła osieroconych, bezdomnych dzieci bez opieki. Trudno ustalić, kiedy zorganizowała dla nich szkołę. Skoro jednak już w 1586 r. ówczesny biskup warmiński, Marcin Kromer, „przeszczepił nową latorość” na teren miasta swego rezydowania — Lidzbarka Warmińskiego, gdzie powierzył sprawdzonym z Braniewa siostrom katarzynek wychowanie dziewcząt²³, to niewątpliwie znana mu już była ich praca w tym zakresie. Faktem jest jednak, iż zadania te nie od razu zyskały prymat w działalności zgromadzenia. Pierwsza bowiem Reguła, zatwierdzona przez biskupa Kromera w 1583 r., za główny cel instytutu przyjęła ambulatoryjne pielęgnowanie chorych²⁴. Być może, iż była to bezpośrednia potrzeba ówczesnej rzeczywistości. Nie ulega jednak wątpliwości, że oprócz zadań socjalnych, powoli lecz zdecydowanie kształtowała się działalność edukacyjna młodej wspólnoty zakonnej, która ostatecznie zaowocowała rozwojem zgromadzenia w innych miastach biskupich: Ornecie (1586), Lidzbarku Warmińskim (1587) i Reszlu (1593). Toteż autor biografii Reginy²⁵ pisał: „czymś nowym i niesłychanym w owych czasach, lecz bardzo mądrym i roztropnym było założenie przez Reginę, w jej konwencie w Braniewie, szkoły dla dziewcząt i młodzieży żeńskiej. Chciała w ten sposób wpajać miłość i bojaźń Bożą w młode serca, a przy tym udostępnić im naukę czytania i pisania, co jest niezbędne i niezwykle korzystne dla rozwoju chrześcijańskiej wspólnoty”²⁶. Data założenia tej

dwudziestu dwóch lat została przyjęta do aspiratu, gdzie przez rok przygotowywała się do zawodu nauczycielskiego. Po rocznej praktyce w szkole, mając dwadzieścia cztery lata, uzyskała w 1829 r. pozwolenie ówczesnego biskupa warmińskiego i władz pruskich na rozpoczęcie nowicjatu.

21 ADWO, AB II, J 3.

22 ARSJ, Germ. 134/II, s. 450; B. Natoński, *Początki i rozwój Towarzystwa Jezusowego w Polsce 1564—1580*, w: J. Brodriek, *Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego*, t. 1, Kraków 1969, s. 455.

23 ADWO, AB, H 37, k. 58; AB, JH 1, Copia D, Dokument z 1 V 1588.

24 AGKath, I Reguła zatwierdzona przez biskupa Marcina Kromera 18 III 1583 na zamku w Lidzbarku Warmińskim, art. 19 i 24.

25 Autor biografii nie ujawnił swojego nazwiska. Powszechnie przyjmuje się, że był nim jezuita — Engelbert Keilert (1565—1622), spowiednik i opiekun duchowy Reginy Protmann; por. T. Clagius: *Linda Mariana sive de beata Lindensi*, Coloniae 1659, ss. 326—328; E. M. Wermter, op. cit., ss. 88—101.

26 *Das Leben der Gottseeligen Jungfrauen Regin Brotmanns, Stifterinnen der Löblichen Gesellschaft Sanct Catharinen, Jungfrauen und Martyrinen, durch einen glaubwürdigen Priester beschrieben*, Braunsberg 1727; por. przedruk w j. polskim: *Żywoć Sługi Bożej Reginy Protmann Założycielki Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy, napisany przez wiarygodnego kapłana*, Grottaferrata (Rzym) 1979.

szkoły nie jest nam dziś znana. Nie znamy też dokładnie czasu powstania szkół w pozostałych konwentach.

Przytoczone wyżej akty fundacyjne biskupów warmińskich suponują podjęcie działalności nauczycielskiej wkrótce po przybyciu sióstr do danej miejscowości. W każdym bądź razie można mówić o istnieniu szkół przy czterech konwentach sióstr św. Katarzyny w chwili zatwierdzenia przez Stolicę Apostolską drugiej z kolei Reguły, tj. 12 marca 1602 r.²⁷, bowiem artykuł 22 tejże Reguły brzmi: „— niech chętnie przyjmują do swoich szkół dziewczęta, aby je kształcić jednocześnie w pobożności i czytaniu lub innych umiejętnościach, które im przystoją. Ta zaś, której spośród sióstr taki obowiązek przez przełożoną został nałożony, niech przyjmie go wielkodusznie, wiedząc, że oddaje najmilszy hołd Chrystusowi — który powiedział: Pozwólcie dzieciom przyjść do mnie, takich bowiem jest królestwo niebieskie”. Wprowadzenie do ustaw zgromadzenia przepisu o obowiązku przyjmowania dziewcząt do szkół zakonnych zakłada, że praktycznie szkoły te już istniały. Chodziło o to, by przez nakaz prowadzenia w nich działalności edukacyjnej, zagwarantować ich istnienie i bardziej upowszechnić. Cel ten rzeczywiście został osiągnięty²⁸. Nauczanie i wychowanie dziewcząt stało się odtąd, oprócz zadań socjalnych, główną funkcją społeczną zgromadzenia. Niestety, brak danych nie pozwala na szczegółowe ustalenie zakresu tej działalności. Nie możemy powiedzieć, jak często i z jakim rezultatem odbywały się zajęcia ani też, ile dziewcząt korzystało z usługi sióstr w początkowej fazie ich działalności. Jedno jest pewne, że uczono dobrych obyczajów, podstawowych prawd wiary, umiejętności czytania, pisania i rachunków, a także pożytecznych dla niewiast zajęć praktycznych²⁹. Informacje o „codziennym liczonym” uczęszczaniu do szkół zakonnych pochodzą dopiero z XVIII w.³⁰. Jednak już w pierwszej połowie XVII w. frekwencja dziewcząt musiała wzrastać, skoro na cele szkolne przeznaczano nowe pomieszczenia klasztorne³¹, a biskupi warmińscy z uwagi na kształcenie dziewcząt — jak to powiedziano wyżej — zwiększali dotacje na rzecz konwentów. Do szkół zakonnych uczęszczały dzieci od szóstego lub siódmego roku życia z różnych środowisk społecznych, a w późniejszym okresie (koniec XVIII w.) także zróżnicowane pod względem wyznaniowym i narodowościowym³². Już w początkach XVII w. zdarzały się przypadki powierzania siostrom na wychowanie dzieci, które przez pewien czas pozostawały w domu zakonnym. Fakt taki miał miejsce w 1606 r. w konwencie reszelskim. Informuje o tym decyzja biskupa Rudnickiego, mocą której zobowiązał on Jerzego Hellwingka, ojczyma córki po Abrahamie Rautenbergu, do

27 Dekret zatwierdzenia Reguły przez Stolicę Apostolską znajduje się w ADWO, sygn. Eb 97.

28 Reguła z 1602 r. stanowiła i stanowi meritum kodyfikacji ustaw zgromadzenia. Biskup Hohenzollern pisząc w sprawie szkolnictwa zakonnego w Braniewie delikatnie przypomniał siostrom, że troska o nauczanie żeńskiej młodzieży jest ich obowiązkiem wynikającym z art. 22 Reguły, por. APSK, sygn. ZG-D-2, ss. 116—122.

29 ADWO, AB, B lb, k. 333r-v, Dokument biskupa Kromera z 1 V 1588; Relacja *ad limina* biskupa Mikołaja Szyszkowskiego (1633—1643) z 26 VIII 1640, por. ASV, S. Congregationis Concilii, op. cit.

30 ADWO, AB, JB 38 (nie paginowany), Status deodicatarum virginum conventus Brunsbergensis 1796, Pismo dziekana braniewskiego ks. Pöppelmann z 7 IX 1796 r.; ASV, S. Congregationis Concilii, op. cit., Relacja biskupa Adama Stanisława Grabowskiego (1741—1766) o stanie diecezji z 7 X 1745; Por. ADWO, AB, A 36, k. 119—125, Acta Curiae Episcopalis Varmiensis sub Adamo Stanislao Grabowski Episcopo 1745; E. M. Wermter, op. cit., ss. 132—133.

31 ADWO, AB, B 88, k. 65—66, Status conventus religiosarum virginum Heilsbergensis fideliter conscriptus Anno 1796; AB, B 41, k. 11r—25v.

32 ADWO, AB, JH 4 (nie paginowany), Generalivisitation des Jungfrauen = Convents Heilsberg 1854. Sprawozdanie z wizytacji konwentu lidzbarskiego z 1854 r. podaje, że wśród 256 uczennic 6 było pochodzenia żydowskiego, 7 zaś protestanckiego. Dzieci te nie brały udziału w lekcjach religii. W szkole reszelskiej w 1825 r. było także kilka ewangeliczek; por. G. Matern, *Aus dem Hausbuch des Catharinen = Convents zu Ressel*, s. 18; T. Grygier, *Zagadnienia szkolne na Warmii i Mazurach a Kulturkampf*, Studia Warmińskie, 1974, t. 11, s. 192.

uiszczenia kwoty 60 marek na rzecz edukacji dziewczynki u sióstr w klasztorze reszelskim³³. Podobną sytuację zanotowano w konwencie braniewskim w 1697 r.³⁴

Szkoły klasztorne w omawianym okresie (XVII—XVIII w.) były jedno- i dwuklasowe. W sprawozdaniach wizytacyjnych z lat 1796—1798 zarejestrowano szkołę jednoklasową w Orniecie i Reszlu; w pozostałych konwentach istniały szkoły dwuklasowe. W Orniecie korzystało z nauki 86 dziewcząt, które instruowała s. Dorota Pingel³⁵; z pozostałych konwentów brak danych statystycznych. Według relacji braniewskiej do szkoły, która mieściła się w konwencie, dziewczęta przychodziły codziennie³⁶. W zasadzie w każdej klasie uczyła jedna siostra, która przy większej liczbie uczennic korzystała z pomocy nowicjuszek lub aspirantki. Wynagrodzenie sióstr nauczycielek było bardzo skromne, wynosiło 2 grosze tygodniowo od osoby, a w Braniewie i Reszlu nawet 1 grosz³⁷. W dalszym ciągu oprócz nauki religii i zajęć praktycznych jako istotne wymieniano naukę czytania i pisania oraz sprawności arytmetycznej. Cała działalność edukacyjna pierwszych dwóch stuleci istnienia zgromadzenia, podobnie zresztą jak we wszystkich ówczesnych szkołach elementarnych, ukierunkowana była głównie na wdrażanie w życie Kościoła poprzez przygotowanie dziewcząt do udziału w nabożeństwach, przekazywanie prawd wiary i zasad moralności chrześcijańskiej, uczenie podstawowych zasad czytania i pisania oraz prac ręcznych, a niekiedy i umiejętności kulinarnych. Była to po prostu „szkoła życia” przysposabiająca dziewczęta do obowiązków rodzinnych. Szczególny jednak akcent kładziono na wychowanie religijne. Nauka religii miała przygotować uczennice do pobożnego, wzorowego życia w perspektywie czekających je obowiązków rodzinnych. Nie należy zapominać, iż był to burzliwy, obfitujący w wydarzenia wojenne okres historyczny. Już podczas pierwszej inwazji szwedzkiej i zajęcia Braniewa przez wojska Gustawa Adolfa (1626—1635) siostry konwentu braniewskiego zmuszone były opuścić miasto i w uciążliwej tułaczce udać się do Lidzbarka, skąd część z nich wyemigrowała do odległego Pułtusk w diecezji płockiej³⁸. Po ustabilizowaniu się sytuacji politycznej powróciły do domu macierzystego, gdzie kontynuowały działalność przerwana inwazją szwedzką. Protestanckie władze miejskie próbowały zlikwidować, jak mówiono, „pokątne” szkoły klasztorne, lecz z powodu protestu mieszczan nie doszło do realizacji wrogich zamierzeń. Ograniczono jednak zakres programu edukacyjnego do wykładów Pisma Świętego Nowego Testamentu i zajęć praktycznych³⁹. Normalizacja w szkolnictwie elementarnym nastąpiła dopiero po ustabilizowaniu się stosunków politycznych, co miało miejsce w 1635 r. Sytuacja ta nie trwała zbyt długo. „Potop” szwedzki (1655—1660), a po nim następne, groźne w skutkach wojny: północna (1700—1721) i siedmioletnia (1756—1763), szczególnie zaś wszelkiego rodzaju zniszczenia, grabieże i kontrybucje nie sprzyjały polityce szkolnej. Społeczeństwo, a wraz z nim zgromadzenie, dotkliwie odczuwało głód i wyczerpanie fizyczne; częstym zjawiskiem w tym okresie były epidemie sięjące grozę i spustoszenie⁴⁰.

33 ADWO, AB, A 7, k. 307v; por. G. Matern, *Geschichte der Pfarrgemeinde S. Petri und Pauli in Rössel, Königsberg* 1935, s. 278; G. Bellgardt, op. cit., s. 11.

34 A. Szorc, *Diaspora diecezji warmińskiej*, Studia Warmińskie, 1966, t. 3, s. 75.

35 ADWO, AB II, J 17.

36 ADWO, AB, JB 38; G. Bellgardt, op. cit., s. 16.

37 Ibidem; H. Hümmeler, op. cit., s. 146.

38 J. Grunenberg, *Die Congregation der hl. Jungfrau und Märtyrin Katharina*, Braunsberg 1868, s. 48; H. Hümmeler, op. cit., s. 119.

39 F. Hipler, *Braunsberg in der Schwedenzeit*, Braunsberg 1884, s. 25; H. Hümmeler, op. cit., s. 120.

40 Statystyki podają, że w latach zarazy wiele sióstr poniosło śmierć niosąc posługę miłości bliźniego; por. B. Wittpah, *Spis zmarłych Sióstr Zgromadzenia św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy od początku istnienia Zgromadzenia*, Münster 1980; H. Hümmeler, op. cit., ss. 125—126. W kronice konwentu reszelskiego czytamy, że podczas szalejącej epidemii w latach 1709—1711 siostry zobowiązały się ślubem, że każdego roku jedna z nich weźmie udział w pielgrzymce pokutnej do Świętej Lipki w dniu św. Rocha (16 VIII); por. G. Matern, op. cit., s. 21.

Wydarzeniem, które zaciążyło na dziejach diecezji warmińskiej był zabór pruski (1772). Katolicka dotąd Warmia stanęła w obliczu utraty hegemonii biskupiej nad niezależnym księstwem warmińskim, a w rezultacie w obliczu powolnej lecz zdecydowanej sekularyzacji gospodarczej i kulturalnej. Konfiskata dóbr kościelnych i kapitułnych odbiła się ujemnie także na warmińskiej polityce szkolnej. Pozbawiony dochodów Kościół katolicki nie mógł sprostać potrzebom szkół parafialnych, które ubożały, w wyniku czego obniżał się ich poziom i frekwencja uczniów. Kryzys przeżywały również szkoły przyklasatorne. Konwenty sióstr katarzynek nie otrzymywały przysługujących im dotąd deputatów z dóbr biskupich, a niewielkie, wręcz symboliczne opłaty uiszczane przez uczennice, nie wystarczały na zaspokajanie potrzeb, były bowiem bardzo niskie, a przy tym nieregularne i częściowe, gdyż wiele dzieci korzystało ze szkół klasztornych bezpłatnie⁴¹. Szkoły finansował zakon, który z powodu skromnych zasobów materialnych nie mógł sprostać ich wymaganiom. Toteż niejednokrotnie siostry uciekały się do kwesty. Dające się we znaki ubóstwo zakonne nigdy jednak nie było powodem zaniedbań w dziedzinie oświaty. Tu i ówdzie spotkać można wzmianki o nieprzerwanej realizacji tego zadania. Sprawozdanie wizytacyjne z 1796 r. w katalogu sióstr konwentu orneckiego wymienia wspomnianą już s. Dorotę Pingel, która od 1761 r. pełniła funkcję nauczycielki w tym mieście; w 1798 r. zaś zadania te wykonywała już s. Agnieszka Wunder⁴². W pochodzącym również z 1796 r. katalogu sióstr konwentu lidzbarskiego figurują następujące siostry nauczycielki: s. Gertruda Schulz w latach 1775—1796, s. Teresa Schacht od 1776 r. oraz s. Anna Henk od 1780 r. W Braniewie natomiast funkcje nauczycielskie pełniła w tym czasie (1790—1796) s. Teresa Stolińska⁴³. Szczegółowe dane z zakresu szkolnictwa pochodzą dopiero z pierwszych dziesięcioleci XX w.

Lata te — aż po Kulturkampf (1870—1878) — to okres najintensywniejszej działalności sióstr św. Katarzyny w dziedzinie edukacji dzieci i młodzieży żeńskiej na Warmii. Zgromadzenie zdołało wyjść z impasu zaborczej polityki pruskiej i dzięki ofiarności wiernych odbudować spalony w 1806 r. konwent reszelski. Przystąpiono też do odrestaurowania ograbionego w wyniku wojen napoleońskich (1807—1813) klasztoru braniewskiego. W procesie reorganizacyjnym uwzględniono teraz, bardziej niż kiedy indziej, istotne potrzeby współczesnego szkolnictwa elementarnego dziewcząt. W nowo zbudowanym klasztorze reszelskim wydzielono dostateczną liczbę pomieszczeń dla potrzeb szkolnictwa. W 1825 r. urządzono tam nową salę, na wyposażenie którejłożył ówczesny biskup Józef Hohenzollern⁴⁴. Jego staraniem pobudowano także nowy budynek szkolny przy kościele parafialnym w Braniewie. Obiekt ten, za zgodą biskupa i rządu królewskiego, 1 listopada 1825 r. wydzierżawiły siostry konwentu braniewskiego na pomieszczenia szkolne⁴⁵. W pozostałych konwentach: w Lidzbarku i Orniecie nie doszło w tym czasie do budowy nowych obiektów szkolnych. Wszędzie natomiast przeprowadzono modernizację w zakresie wyposażenia szkół w pomoce naukowe (podręczniki, mapy) i programy szkolne, które opracowywano w zależności od inwencji kierownika szkoły.

Pierwszy z zachowanych planów lekcyjnych pochodzi ze szkoły konwentu lidzbarskiego z roku 1830/1831⁴⁶. Jest to — wydaje się — w ogóle pierwszy z planów

41 W 1825 r. w szkole braniewskiej na 228 uczennic 86 korzystało z nauki bezpłatnie; por. H. Hümmeler, op. cit., s. 146; G. Belgardt, op. cit., s. 19. Ponieważ od 1830 r. szkoła braniewska otrzymywała subwencję z kasy miejskiej, odpłatność uczennic zmalała do około jednej trzeciej.

42 ADWO, AB, B 47, k. 40, Status ecclesiae Wormdittensis 1798.

43 ADWO, AB, B 88; AB, JB 38.

44 G. Matern, op. cit., s. 18.

45 Por. APSK, sygn. ZG-D-2, ss. 110—114, Umowa dzierżawy z 17 XII 1827 r.

46 ADWO, AB II, J 5 (nie paginowany), Der Jungfer-Convent zu Heilsberg 1826—1836; APSK, sygn. ZG-E-a-2, s. 45, Plan lekcji dla kl. II katolickiej szkoły dziewcząt z 6 V 1873 r.

stosowanych w szkole lidzbarskiej. Analiza zawartego w nim programu, podzielonego na jednostki lekcyjne dla poszczególnych klas, dostarcza wielu cennych spostrzeżeń dydaktycznych i metodycznych:

— czas nauki — od św. Michała (29 września) do Wielkanocy;

— zakres — 32 godz. tygodniowo dla klas wyższych, tj. kl. I, II i III; 26 godz. dla klasy IV (niższej);

— układ dzienny: klasy wyższe — 5 godz., w poniedziałek, wtorek i piątek; — 4 godz. w środę i sobotę; w klasie niższej — o jedną godzinę mniej, tzn. przez trzy dni po 4 godz., zaś w środę i sobotę po 3 godz.

W zakresie przedmiotów plan zakładał: poszerzenie zagadnień językowych i matematycznych, obowiązująca dotąd nauka czytania i pisania objęła także kaligrafię, opanowanie ortografii, gramatyki oraz umiejętność budowy zdań i stylistykę. Z nauk matematycznych — oprócz czterech podstawowych działań (uzupełnionych o liczby nieparzyste i ułamkowe) wprowadzono także znajomość proporcji. Ponadto wzbogacono program o nauki historyczno-przyrodnicze (historia powszechna i regionalna) oraz fizykę, geografii i rysunki. W dalszym ciągu program przewidywał naukę religii (historię biblijną Starego i Nowego Testamentu), śpiewu i prac ręcznych⁴⁷. Na uwagę zasługuje wprowadzenie w 1832 r. w lidzbarskiej szkole zakonnej tzw. „Księgi obyczajowej” w I klasie wyższej oraz „Biletów pilności” w pozostałych klasach⁴⁸.

Plany lekcyjne stosowane w Braniewie, Orniecie i Reszlu w zasadzie zachowywały ten sam profil. Różniły się jednak zakresem treści i podziałem materiału na poszczególne oddziały, a niekiedy także rozkładem prowadzonych zajęć. W szkole reszelskiej stosowano np. równomierny podział zajęć we wszystkie dni tygodnia; nauka odbywała się w godzinach od 7 do 10 i od 12 do 15⁴⁹. Jeśli się weźmie pod uwagę, że w pruskiej szkole ludowej wprowadzenie nowych zasad programowych i organizacyjnych nastąpiło dopiero przez tzw. „Postanowienia ogólne” (1872)⁵⁰, to niewątpliwie szkoły katolickie na Warmii spełniały tu funkcję wiodącą i inspirującą.

Wzbogacenie programu szkoleniowego wzbudziło zainteresowanie szerszych warstw społeczeństwa, dzięki czemu wzrosła frekwencja uczennic. Niewątpliwie dużą rolę w upowszechnieniu szkolnictwa odegrało wprowadzenie w 1825 r. zarządzenia o obowiązku szkolnym. W ujęciu chronologicznym rozwój ten wyglądał następująco⁵¹:

Szkola w Braniewie:	1825 r.	— dwuklasowa	— 228 uczennic
	1826 r.	— trzyklasowa	— 270 uczennic ⁵²
	1834 r.	— trzyklasowa	— 350 uczennic
	1854 r.	— czteroklasowa	— 326 uczennic

w 1854 r. zajęcia prowadziło 7 siostr nauczycielek, w tym 2 nowicjuszek i 2 aspirantki.

Szkola w Orniecie:	1804 r.	— dwuklasowa	— brak danych
	1834 r.	— trzyklasowa	— brak danych

47 ADWO, AB II, J 5.

48 Ibidem.

49 G. Bellgardt, op. cit., s. 19.

50 Ł. Borodziej, *Pruska polityka oświatowa na ziemiach polskich w okresie Kulturkampfu*, Warszawa 1972, ss. 119—123.

51 Ze względu na ramowy charakter artykułu w zestawieniu ograniczono się do etapu rozwoju i wzrostu liczby klas.

52 W 1826 r. w Braniewie w niedzielne popołudnia wprowadzono trwające jeden rok zajęcia szkolne dla absolwentek szkoły elementarnej. Polegały one głównie na pogłębianiu znajomości Pisma św. i omawianiu aktualnych zagadnień; por. H. Hümmeler, op. cit., s. 146.

1835 r. — czteroklasowa — 265 uczennic
 1854 r. — czteroklasowa — 240 uczennic, w trzech klasach

w 1854 r. zajęcia prowadziły cztery siostry i jeden nauczyciel świecki.

Szkoła w Lidzbarku 1804 r. — dwuklasowa — brak danych
 Warmińskim: 1830 r. — czteroklasowa — brak danych
 1834 r. — pięcioklasowa — 282 uczennice⁵³
 1854 r. — pięcioklasowa — 256 uczennic

wśród ostatnich było 7 protestantek i 6 pochodzenia żydowskiego⁵⁴. Uczyło 5 sióstr, jedna nowicjuszka, ksiądz i nauczyciel świecki.

Szkoła w Reszlu: 1816 r. — brak danych — 80 uczennic
 1819 r. — dwuklasowa — 100 uczennic
 1822 r. — trzyklasowa — 162 uczennice
 1825 r. — trzyklasowa — 200 uczennic
 1834 r. — trzyklasowa — 203 uczennice
 1854 r. — trzyklasowa — 178 uczennic
 1870 r. — powstała — 25 uczennic⁵⁵.
 trzyklasowa
 szkoła średnia

Kierownictwo szkoły objął miejscowy dziekan, ks. Schwark; wykłady prowadziły 3 siostry nauczycielki, nauczycielka świecka, ksiądz prefekt (religia) oraz wykładowcy szkoły gimnazjalnej dla chłopców. W 1854 r. 3 siostry z konwentu reszelskiego podjęły nauczanie w nowo zorganizowanej szkole miejskiej w Bisztynku, a w 1859 r. także w Biskupcu. Zachowała się petycja proboszcza z Biskupca, ks. Stocka, o skierowanie do tejże szkoły byłej parafianki, nowicjuszki Julii Bergmann, która miała objąć nauczanie dzieci pochodzenia polskiego⁵⁶.

Sytuacja materialna sióstr nauczycielek w okresie zaboru pruskiego nie przedstawiała się korzystnie. Zarobki nadal były niskie (1—2 grosze) i podobnie jak w pierwszym okresie nieregularne. Zgromadzenie zapewniało nauczycielkom jedynie mieszkanie i pożywienie (2 posiłki dziennie), a miasto opał. Poza tym siostry finansowały się we własnym zakresie. Nic dziwnego, że czasem — jak to powiedziano wyżej — musiały się uciekać do prośb o jałmużnę, zwłaszcza gdy chciały wyposażyć szkołę w pomoce naukowe. Zubożałe, zniszczone na skutek wojen konwenty, zdołały wybronić się i ustrzec prowadzone w nich szkoły przed zaborczymi zapędami władz pruskich, nie były natomiast w stanie sprostać wszystkim wymaganiom szkolnictwa. Niezbędną więc okazała się doraźna pomoc z funduszu władz miejskich, a od 1830 r. stała subwencja z budżetu kas szkolnych⁵⁷.

Ogromne zasługi w procesie reorganizacji szkolnictwa zakonnego położył rzecznik oświaty i szkolnictwa warmińskiego, biskup Józef Hohenzollern. W jednym ze swoich pism do klasztoru braniewskiego upominał: „— gorąco polecam, aby tamtejszy konwent czcigodnych dziewic z największą troskliwością pielęgnował sprawę szkoły

53 Zachował się imienny wykaz uczennic ze szkoły lidzbarskiej z 1834 r. według którego w klasie I (najwyższej) było 19 uczennic, w kl. II — 94, w kl. III — 89, w kl. IV — 47, w kl. V — 33 uczennice.

54 ADWO, AB II, JH 4.

55 G. Bellgardt, op. cit., s. 23; H. Hümmeler, op. cit., s. 151; G. Matern, op. cit., s. 23.

56 ADWO, AB II, J 12.

57 G. Matern, *Beiträge zur Geschichte des Schulwesens im Ermland*, Braunsberg 1911, ss. 31—32; tenże, *Aus dem Hausbuch*, s. 23; por. H. Hümmeler, op. cit., s. 150.

dziewcząt, w której większa część żeńskiej młodzieży miasta korzysta z odpowiednio dostosowanej nauki”⁵⁸. Swoje zdanie na temat szkolnictwa zakonnego wyraził w liście z 3 stycznia 1824 r. do dziekana braniewskiego, ks. Schrätera. Pisał w nim, iż największą radość sprawiła mu wiadomość, że konwenty siostr katarzynek dostrzegały swoje zadanie w ówczesnej rzeczywistości i swą działalność skoncentrowały na nauczaniu młodzieży żeńskiej. Jego życzeniem było, pisał dalej, aby to nauczanie odbywało się pod okiem gorliwych, doświadczonych kapłanów. Dlatego zlecił wspomnianemu ks. Schräterowi nadzór nad konwentami zgromadzenia, zobowiązując go do starań o to, aby w konwentach tych nigdy nie zabrakło gorliwych siostr nauczycielek, zdolnych do podjęcia pracy w szkołach żeńskich⁵⁹. W trzy lata później, w 1827 r., wydał zarządzenie, mocą którego nakazywał władzom zakonnym systematyczne kształcenie kadr nauczycielskich. Dzięki temu zarządzeniu dotychczasowe nowicjaty przy czterech konwentach praktycznie przekształcone zostały w zakłady szkoleniowe (seminaria nauczycielskie), zadaniem których było przygotowywanie wykwalifikowanych sił pedagogicznych nie tylko dla szkół zakonnych, lecz także, jak to można było zauważyć w przypadku Reszła, dla innych szkół żeńskich na Warmii.

Ujednolicenie poziomu wykształcenia pedagogicznego siostr nauczycielek nastąpiło z inicjatywy biskupa Józefa Ambrożego Geritza, który w 1856 r. wydał zarządzenie o utworzeniu wspólnego nowicjatu (seminarium nauczycielskiego) w Braniewie⁶⁰, a w 1859 r. ustanowił „Statuty” dla tegoż nowicjatu z pełnym programem szkoleniowym⁶¹, uzupełnione w 1861 r.⁶² Program obejmował kurs dwu-, a od 1861 r. trzyletni. Warunkiem przyjęcia było zdanie przez aspirantkę egzaminu wstępnego. Zakres materiału był tak pomyślany, aby przygotowywał równocześnie do życia zakonnego i do pracy zawodowej. Po zakończeniu nowicjatu uczestniczki szkolenia zdawały egzamin przed państwową komisją i uzyskiwały prawo nauczania w szkołach elementarnych⁶³.

Uwrażliwienie zgromadzenia na politykę szkolną, przy jednoczesnym zaangażowaniu pedagogicznym siostr nauczycielek, przyczyniło się do ożywienia szkolnictwa i rozwoju zgromadzenia. Wzrosła liczba kandydatek, co pozwoliło na szerszy zakres wychowawczego oddziaływania. Już w latach 1850—1860 absolwentki podejmowały pracę w wielu szkołach podstawowych: w Jezioranach (1850), Pieniężnie (1854), Barczewie (1857), Dobrym Mieście (1858) i Biskupcu (1859). Dalsze oferty dotyczyły: Olsztyna (1862), Fromborka (1863), Tolkmicka (1868) i Królewca (1870). Od 1870 r. siostry w Reszlu prowadziły także trzyletnią szkołę średnią dla dziewcząt. Ponadto przy każdym z czterech konwentów istniał pensjonat⁶⁴, a w Braniewie również sierociniec (1866) i pensjonat dla głuchoniemych.

Prawie trzystuletni dorobek oświatowo-wychowawczy siostr katarzynek został przezwany, a częściowo nawet zniszczony, decyzją rządu pruskiego z 31 maja 1875 r. Już ustawa o nadzorze szkolnym (1872) wprowadzała zależność szkół katolickich od

58 APSK, sygn. ZG-D-2, ss. 116—121.

59 ADWO, AB II, J 3.

60 APSK, sygn. ZG-B-b-1.

61 Ibidem, sygn. ZG-B-b-2.

62 Ibidem.

63 W skład komisji wchodziły 4 osoby: kurator Królewskiej Rady Szkolnej, duchowny — dyrektor seminarium, kierownik szkoły oraz braniewski dziekan, ks. Schröter, jako komisarz biskupi, por. APSK, sygn. ZG-D-2, s. 146.

64 W pensjonatach przyklasztornych przebywały dziewczęta z różnych warstw społecznych, a niejednokrotnie także różnych narodowości. W Braniewie np. w latach 1773—1774 przebywały dwie szlachcianki z Polski, w Reszlu natomiast były dziewczęta z Rosji. Oprócz zamożnych były także dzieci z rodzin biednych, których rodzice nie byli w stanie finansować ich edukacji, por. ADWO, AB II, J 5; APSK, sygn. ZG-A-b/2/-6; A. Poschmann, *600 Jahre Rössel. Bilder aus alter und neuer Zeit*, Rössel 1937; s. 161; A. Boenigk, *Regina Protmann und die Kongregation der Schwestern von der hl. Katharina*, Braunsberg 1933, s. 41.

administracji państwowej. Dążenia władz pruskich zmierzające do całkowitego usunięcia wpływu duchowieństwa na wychowanie młodego pokolenia znalazły swój wyraz w kolejnym zarządzeniu, z 15 czerwca 1872 r. Skutkiem tej decyzji było przymusowe opuszczenie prowadzonej przez siostry szkoły w Olsztynie (1873) oraz zamknięcie zakonnego seminarium nauczycielskiego w Braniewie (1874). Ustawa majowa dokonała reszty. W latach 1875—1877 uległo likwidacji 13 szkół stopnia podstawowego i szkoła średnia w Reszlu, w których naukę pobierało prawie pięć tysięcy dziewcząt, dokładnie 4837. Zamknięto także pensjonaty. Szkoły zostały przejęte przez władze pruskie, a zatrudnione w nich 66 sióstr nauczycielek zastąpili nauczyciele świeccy. Nie powiodły się próby zastąpienia sióstr nowicjuszkami w strojach świeckich.

Od tego momentu datuje się przełom w działalności zgromadzenia. Siostry nauczycielki zostały skierowane do pracy na kontynencie amerykańskim — do Brazylii (1897), a okresowo także do Finlandii (1877) i Anglii (1896). Na terenie Warmii siostry św. Katarzyny zmuszone były do ograniczenia swojej działalności do zadań społecznych. Koniec XIX w. przyniósł wprawdzie możliwość otwierania szkół, lecz tylko w niewielkim zakresie. Władze pruskie wyraziły zgodę jedynie na prowadzenie szkół zawodowych dla dziewcząt w wieku pozaszkolnym⁶⁵. Do otwarcia szkoły o charakterze gospodarczym doszło w Orneccie w 1890 r., a w początkach XX w. także w Królewcu. Pozwolono również na reaktywowanie pensjonatów, ale dla dziewcząt uczęszczających do szkół państwowych.

Działalność edukacyjna sióstr katarzynek na Warmii stanowi jeden z istotnych czynników kształtujących duchowość tej ziemi. Przyczyniała się bowiem nie tylko do zwalczania analfabetyzmu na tych terenach, lecz także do podnoszenia poziomu oświatowego i kulturalnego, do kształtowania postaw, słowem do tego wszystkiego, co składa się na miano „świętej Warmii”.

---

65 APSK, sygn. ZG-E-a-3, ss. 43—44, Pozwolenie władz pruskich z 31 X 1889 r. na otwarcie szkoły gospodarczej w Orneccie.

DIE TEILNAHME SCHWESTERN VON DER HL. KATHARINA
AN DER EDUKATION DER KINDER UND WEIBLICHEN JUGEND
IM ERMLAND IN DEN JAHREN 1571—1877

Zusammenfassung

Die Edukation der Kinder und Mädchen bildet die Grundlage der Mission der Schwestern von der hl. Katharina, deren Orden im Jahre 1571 durch Regina Protmann (1552—1613) gegründet wurde. Die durch die Gründerin inspirierte Edukation der Mädchen brachte Erfolg in Braunsberg, der Orden entwickelte sich und damit das weibliche Schulwesen in weiteren Bischofsstädten des Ermlands: Wormditt, Heilsberg und Rössel. Die Tätigkeit der Schwestern, bedingt durch Bedürfnisse und Möglichkeiten der damaligen Zeit, überstand die schweren Bedingungen der Kriegszeit und preußische Annexion. Unterstützt und propagiert durch die ermländische Bischöfen zeigten sie außergewöhnliche Lebenskraft im Prozesse der Reorganisation und Verbreitung des elementaren Schulwesens für Mädchen. In den Jahren 1850—1870 nahmen die Schwestern in neun weiteren Städten des Ermlands die Arbeit auf und gründeten eine Mittelschule für Mädchen in Rössel.

Die dreihundertjährige Aktivität der Schwestern auf dem didaktisch-pädagogischen Gebiet wurde auf Grund einer Entscheidung der preußischen Regierung in der Zeit des sog. Kulturkampfes (1870—1878) unterbrochen. In den Jahren 1873—1877 mußte der Orden fünf Klosterschulen, das Lehrerinnenseminar für Ordensschwestern in Braunsberg schließen und Schulen in neun Städten Ermlands verlassen, welche von der preußischen Regierung übernommen wurden.